

Slaven Bertoša, *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*. Pazin-Pula: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i Državni arhiv u Pazinu, 2012, 173 str.

Povjesničar Slaven Bertoša, jedan od najboljih poznavatelja istarske povijesti, povijesnoj znanosti je dao još jedan veliki doprinos svojim djelom *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*. Odmah u predgovoru autor navodi i definira termine Istarske i Pazinske knežije, stvarajući tako u početku okvir teme kojom se bavi. Skupina nasljednih zemalja, niz malih gospoštija, nadarbina i posjeda činila je prostor austrijske Istre poznat pod nazivom Istarska knežija (u mletačkim izvorima spominje se pod nazivom *Stato Arciducale, Imperio* ili *Contea di Pisino*, a u austrijskim izvorima kao *Comitatus* i *Grafschaft Mitterburg*). Istarska knežija naziv je koji obuhvaća politički pojam čitavog teritorija, uključujući i sjeveroistočni, liburnijski dio Istre. Autor ističe kako se naziv Pazinske knežije spominje u Istarskom razvodu, što je dokaz da se tako po seoskim općinama i među lokalnim stanovništvom službeno nazivalo područje srednje Istre. Uska je bila granica između javnog i privatnog prava, dok su upravne, sudske, porezne i imovinske obveze bile često mijenjane i stoga zamršene. Pojam Pazinske knežije (u mletačkim izvorima nosi naziv *Contea d'Istria*, a u austrijskim *Grafschaft Isterreich*) odnosi se na središnji dio feuda koji je bio pod upravom pazinskog kapetana. Njenim utemeljiteljem smatra se Menhard od Schwarzenburga. Preko rodbinskih veza, tumači autor, Knežiju nasljeđuju grofovi Gorički, a potom se ona ustrojava kao privatni posjed Habsburgovaca. Godine 1521. Pazinska knežija formalno je postala "pridruženi dio" kranjskih zemalja, iako se ni politički ni ekonomski ni nominalno nikad nije spojila s Kranjskom. Zbog loših financijskih prilika Pazinska knežija često je korištena kao zamjena u novčanim transakcijama, pa je često kupovana ili uzimana u zakup te su se na taj način mijenjali njezini feudalni gospodari. Stanovništvo Istre podijeljeno je višestoljetnom granicom. U doba loših odnosa granica je bila poprište sukoba, dok u doba mira nije

bilo nikakvih prepreka ni gospodarskoj suradnji ni migracijskim kretanjima između mletačkog i austrijskog dijela. Propašću Mletačke Republike 1797. prestala je postojati Pazinska knežija, kada je cijela Istra došla pod austrijsku vlast. Bertoša ističe kako je pomoću detaljne analize važnih povijesnih vrela - matičnih knjiga grada Pule - u svojoj knjizi opisao različite aspekte života doseljenika s područja austrijske Istre u Puli u novom vijeku. Austrijski dio Istre do danas je ostao slabije proučen nego mletački. Autor ove monografije dopunjuje postojeća saznanja i, kao uvijek, svojim djelima otvara vrata za daljnja istraživanja. Knjiga je podijeljena na 30 kraćih poglavlja. Na kraju predgovora autor upućuje riječi zahvale svima koji su mu na bilo koji način bili od pomoći prilikom njegova istraživačkog rada.

Nakon predgovora slijedi *Uvodni dio*, koji je ujedno i prvo poglavlje knjige. Vrlo značajno povijesno vrelo, koje izravno svjedoči o postojanju učestalih migracijskih strujanja između mletačkog i austrijskog dijela Istre, jesu matične knjige grada Pule od 1613. do 1817. Autor ističe kako se šire pazinsko područje, istočni dio istarskog poluotoka sjevernije od Plominskog Zagorja, dio Čićarije i šire područje Trsta nalazilo pod austrijskom vlašću, ali unatoč političkoj pripadnosti neka mjesta nisu imala njemački naziv, već je u uporabi bio onaj talijanski. Godine 1535, nakon Tridentске arbitražne odluke, Pazinska knežija ostala je bez feudalnih gospoštija Račice, Momjan, Završje, feuda Barban - Rakalj, Grimalde, Draguča, Vrha, Sovinjaka i sjevernog i sjeverozapadnog dijela područja Zamaska. Preostalo joj je područje pod izravnom upravom pazinskog kneza, te naselja Pazin, Stari Pazin, Tinjan, Kringa, Žminj, Pićan, Gračišće, Lindar, Zarečje, Beram, Trviž, Kašćerga, južni i jugoistočni dio područja Zamaska, Novaki, Cerovlje, Previž, Butonega, Kršikla, Borut, Boljun, Vranja, Brest i Učka. Na liburnijskoj strani, iza Učke, nalazili su se Lovran i Brseč koji su pripadali Pazinskoj knežiji. Mošćenice, Volosko i Veprinac nisu bili njezin dio, ali su bili sastavni dio austrijskog posjeda u Istri. Pazinska knežija obuhvaćala je još feudalne posjede pićanskog biskupa (Tupljak i Škopljak), samostansko dobro Sveti Petar

u Šumi, posjed Gologoricu te odvojene manje gospoštije kao što su Lupoglav (pod nju su spadali Gorenja Vas, Dolenja Vas, Semič, Lesiščina, posjedi Krajcarbreg, Sutivanac, Šumber, Karbune i Tibole), Kožljak (pod nju su spadali Posert, Letaj, Šušnjeвица, Nova Vas, Jasenovik, Grobnik, Brdo, Čepić i Malakrasa), Grdoselo, Kršan, Paz i Gradinje. Poglavlje je obogaćeno priloženim zemljovidom Pazinske knežije i privatnih gospoštija u vrijeme Tridentske arbitražne odluke iz 1535, crtežom nacrtu ceste Gologorica - Paz - Boljun - Vranja iz 1878. te crtežom Pulskog zaljeva iz prve polovice 17. stoljeća od Antoine De Villea. Bertoša napominje kako se crkvena podjela navedenog područja nije poklapala s političkom podjelom tog područja. Teritorij Pazinske knežije dijelile su četiri biskupije: pulska, tršćanska, porečka i pićanska. Pula je bila najvažnije južnoistarsko središte i značajna luka, a autor primjećuje činjenicu koja je naglašena u starijoj talijanskoj i hrvatskoj historiografiji da je grad uspijevao opstati kao naseljeno mjesto zahvaljujući stalnom doseljavanju novih žitelja, jer je broj umrlih uvijek bio veći od broja rođenih. Iz austrijske Istre u Pulu je dolazio veliki broj doseljenika i njihovo prisustvo u gradu kontinuirano je prema uvidu u matice od 1613. do 1817. Područje Pazinske knežije od velikog je značaja. Čak i prije velikih migracijskih kretanja tamo je većina stanovnika bila hrvatska, što se očituje u hrvatskoj nomenklaturi mnogih kontrada, u podacima o naseljima i u podrijetlu prezimena, koja su mogla biti talijanska, francuska, ali su dolaskom u Istru pohrvana.

Drugo poglavlje knjige nosi naslov *Općenito o puljskim matičnim knjigama*. Matične knjige, sve do početka 19. stoljeća, predstavljale su jedno od najznačajnijih povijesnih vrela o broju krštenih, krizmanih, vjenčanih i umrlih osoba na nekom području. Pulske matične knjige počele su se pisati tek 1613, što je relativno kasno. Ipak, osim što su sadržajno bogate, u njima se mogu pronaći rijetki podaci o svakodnevnici žitelja poput izvanbračne djece (najčešće nepriznate djece gradskih *nobila* ostavljene ispred crkvenih vrata, a uz spominjanje očinstva naveden je i poznati francuski inženjer Antoine De Ville koji je u to vrijeme

boravio u Puli zbog gradnje utvrde na Kaštelu), bandita, ubojica i osuđenika (čija se su ubojstva i smaknuća, kao neprirodni načini završetka života, posebno bilježila u matice), o neobičnim smrtnima (osim po uzroku, poput ugriza zmiје, udarca sjekirom, jarbolom, pogotka topom itd, smrt je mogla biti neobična i zbog neuobičajenog mjesta na kojem se dogodila, poput rudnika kvarcnog pijeska i sl.), o dugovječnosti ljudi (prosječna životna dob bila je u ono vrijeme relativno niska zbog povećane smrtnost novorođenčadi i male djece, ali autor u pulskim maticama pronalazi podatke o smrti osoba i u vrlo poodmakloj dobi, čak do 120 godina života). U pulskim matičnim knjigama spominju se mletački, francuski i austrijski uglednici, vojnici i vojno osoblje, obrtnici i obnašatelji mnogih drugih zanimanja, od kojih su neka za današnje vrijeme neobična (na primjer prodavač smole za brodove, papučar itd.), ima zapisa o liječničkom osoblju (specijalizacija), bolestima, odnosno njihovim simptomima (bolovi, kašalj, krvarenje itd.), o plemkinjama i plemićima (u maticama se lako prepoznaju jer se njihova titula nalazi prije upisa imena i prezimena), crkvenom osoblju, siromasima i prosjacima, bjeguncima i pripadnicima nekatoličkih vjera. U ovom poglavlju, navedena kao slika br. 4, priložena je kopija zemljovida Istre carsko - kraljevskog inženjera G. A. Capelarisa iz 1797.

Sljedeće, treće poglavlje (*Provenijencija doseljenika: Mjesta i nazivi*) govori o maticama kao vrijednim izvorima za praćenje migracijskih kretanja s jednog područja na drugo na teritoriju čitave austrijske Istre. Autor abecednim redom nabraja mjesta austrijske Istre iz kojih su zabilježeni dolasci pridošlica: Beram, Boljun, Brdo, Brseč, Čepić, Gračišće, Grobnik, Karbune, Kašćerga, Kožljak, Kringa, Kršan, Lindar, Lovran, Lupoglav, Mošćenice, Mune, Paz, Pazin, Pićan, Sutivanac, Sveti Petar u Šumi, Škopljak, Šumber, Šušnjeвица, Tinjan, Učka, Veprinac, Volosko, Vranja i Žminj. Autor ističe da su sva naselja ponekad upisana uz oznaku države, odnosno oznaku pripadnosti austrijskom posjedu. To su označavale tri kratice: *S. A.* - *Stato Austriaco*, *P. A.* - *Parte Austriaca* ili *P. I.* - *Parte Imperii*. Za manja naselja navodila se pripadnost većemu (autor navodi primjer Škopljaka i njegove

pripadnosti području Gračišća). Uz to, ponekad se uz naziv naselja navodila i pripadnost određenoj biskupiji (autor navodi primjer Gračišća i njegove pripadnosti Pićanskoj biskupiji). Ovom poglavljju redom su dodane slike Valvasorova crteža Brseča iz 17. stoljeća, fotografije ostataka zidina starog lupoglavskog kaštela, detalj na kamenoj fontani s Vele Učke ispod sela uz cestu te crkva Sv. Petra i Pavla na groblju u Vranji.

U idućemu, četvrtom poglavljju knjige (*Imena*), Bertoša analizom arhivske građe zapaža kako su neka muška i ženska imena u svim mjestima provenijencije bila vrlo česta. Osim u nekoliko slučajeva, imena su prevedena na talijanski jezik. Autor dijeli poglavlje na a) *Muška imena* i b) *Ženska imena*, što pridonosi preglednosti i sistematičnosti poglavlja. Nabraja imena po mjestima austrijske Istre redom kako su već navedena u prethodnom poglavljju, od Berma do Žminja. Neka od najčešće spomenutih muških imena su sljedeća: Matija (Mattio), Ivan (Zuanne, Joannes), Dominik (Domenico, Domenego), Grgur (Gregorius, Gregorio), Paškvalin (Pasqualin), Antun (Antonio), Jure/Juraj (Georgious, Zorzi), Jakov (Giacomo), Šimun (Simon), Miho (Michiel, Mico) itd. Neka od najčešće spomenutih ženskih imena su: Matija (Mattia), Marija (Maria), Lucija (Lucia), Domenika (Domenica, Domenega, Menegha), Ivana (Zuanna), Katarina (Cattarina), Margarita, Antonija (Antonia), Jelena (Elena) itd. Često jedno ime vidamo i kao mušku i kao žensku inačicu. Ovo poglavlje sadrži također sliku tlocrta boljunskog kaštela i Valvasorov crtež Sv. Petra u Šumi.

Naredno poglavlje, *Prezimana*, prirodno slijedi prethodno. Kao što je već spomenuto, osim u nekoliko slučajeva, imena su prevedena na talijanski jezik, pa se iz prezimena mogla pretpostaviti etnička pripadnost. No, veliki broj doseljenika iz austrijske Istre u pulske je matičnim knjigama zabilježen bez oznake prezimena, što otežava donošenje zaključka o etničkoj pripadnosti osobe. Autor nabraja prezimena po mjestima austrijske Istre redom kako su već navedena u trećem poglavljju, od Berma do Žminja. Veći broj prevedenih prezimena završava na nastavak *-ch* (Ambrosevich, Franchovich, Sebelich, Linich, Bratunich, Adamich, Viscovich, Micalich itd.)

Šesto poglavlje (*Primjeri upisa u matične knjige*) autor dijeli u četiri potpoglavlja. Najprije govori o *Oglednim upisima* u matične knjige. Ogledni upisi su duži i daju najviše podataka o zabilježenim osobama i događajima. Autor navodi primjer udaje Margarite iz Pule za Ivana Flega, također iz Pule. Pritom saznajemo imena i prezimena njihovih očeva, nadimke, mjesta prebivališta te jesu li očevi umrli ili živi. Upis sadrži mjesec i godinu udaje, mjesto udaje, spominje uobičajene tri napovijedi, spominje kako nisu otkrivene nikakve zapreke za sklapanje braka, ali i da je čin zbog valjanih razloga odgođen te je stoga napravljena još jedna napovijed. Potvrđuje se da su obredu bili nazočni svjedoci, čija su imena također navedena u upisu. *Jednostavni, kratki upisi* sljedeće je potpoglavlje i odnosi se na upise u knjige krštenih, umrlih i u popise krizmanih. U njima ima manje podataka. U knjigama krštenih može se pronaći ime i prezime, imena roditelja, mjesto gdje žive, činjenicu je li dijete zakonito ili nije, ime svećenika koji je obavio krštenje i imena kumova. Upisi u knjige vjenčanih bili su kratki i jednostavni početkom 17. stoljeća, dok kasnije postaju duži i složeniji. Knjige umrlih imaju malo podataka. Možemo saznati ime i prezime pokojnika, mjesec i godinu smrti te mjesto stanovanja, kao i mjesto smrti. U upisu se također bilježilo stanje sa sakramentima, je li ih pokojnik primio ili ne, a najčešće se misli na bolesničko pomazanje. U popisima krizmanih također se nije navodilo puno podataka. Bilježilo se ime i prezime krizmanika, ime oca, moguće i očevo mjesto stanovanja, te ime i prezime kuma. Bertoša je naveo nekoliko primjera, od kojih se svakako ističe prvi upis u popise krizmanih (početkom siječnja 1626), a odnosi se na doseljenika Šimuna, sina Tome, iz Gračišća. Kao kum se spominje *nobil* Nadal Scampicchio, Rodolfo Ridolfi Sforza je biskup koji je izvršio obred, a kanonik Bartolo Rossi je obavio upis. Jele, kći Martina i Anice iz Lupoglava, krizmana je istoga dana. Ponekad su u matice uneseni podacima bogatiji upisi (knjige vjenčanih i umrlih), pa se autor njima bavi u potpoglavljju *Složeniji, duži upisi*. U prvom primjeru koji navodi, autor osim mjeseca i godine vjenčanja, imena i

prezimana (ne uvijek) mladoženje i mlade, bilježi i mjesta provenijencije, pripadnost biskupiji, ime oca, mjesto njegova stanovanja te je li živ ili pokojan, zapis točnih datuma kad su izrečene sve tri napovijedi i gdje, potvrda da nije pronađena nijedna zapreka sklapanju braka i na kraju spominje svjedoke i imena svih crkvenih uglednika koji su na ovaj ili onaj način sudjelovali u pripremi ili izvršenju obreda. Četvrto potpoglavlje naslova *Upisi više članova iste obitelji* govori o upisima koji su vrlo bitni za saznavanje povijesti pojedinih obitelji, jer se iz njih može doznati podatke o više članova neke obitelji. Bertoša iznosi slučaj Grgura (44), doseljenika iz Boljuna, i njegova potomstva iz prvih dvadesetak godina 17. stoljeća u Puli. Prezime Grgura iz Boljuna nije zabilježeno, što nije neobično za upisivanje u matice u to vrijeme. Iz upisa se saznaje da je Grgurova zakonita žena bila Andriana i da su imali šestero djece: Jeronimu (19), Dominika Sebastijana, Sebastijana Jakova, Matiju Antuna, Matiju Dominika (10) i Dominiku. Imena djece, redosljed njihova rođenja, ali i dob ako je došlo do rane smrti, činjenicu je li dijete zakonito ili nije, imena kumova i na kraju tko je dijete krstio, krizmao ili pokopao, autor je iščitao iz upisa u matice. Također je zapisano ako je pokojnik primio sakramente. Upis o smrti 33-godišnjeg Petra iz Kiringe u Puli i u naredne četiri godine njegovo dvoje malodobne djece, kćeri Lucije Udovičić (4) i sina Grgura (9), samo su jedan od niza primjera kratkotrajnog životnog vijeka ondašnjeg čovjeka i nestajanja gotovo čitavih obitelji ili većine njezinih članova. Poglavlju je priložen i faksimil upisa o smrti Petra Udovičića iz Kiringe, uz upise o smrti Matije Detana iz Mošćenica i doseljenika iz Lindara. Također, poglavlje sadrži i prikaz Valvasorova crteža Žminja. *Upisi na latinskom jeziku* naslov je sedmog poglavlja. Više upisa na latinskom jeziku pronalazi se kad je riječ o doseljenicima iz austrijske Istre. U takvim upisima često se nađu i riječi iz talijanskog jezika. Autor navodi po jedan primjer iz knjige vjenčanih i umrlih, a dva primjera iz popisa krizmanih. Primjer upisa iz knjige vjenčanih poduprt je priloženom kopijom upisa o vjenčanju Tome Beričevića iz Vranje.

Višestrukim migracijama smatraju se slučajevi osoba za koje je u matičnim knjigama zabilježeno da su se doselile iz jednog mjesta, ali da su određeni period života živjele i u nekom drugom mjestu. O takvim primjerima možemo čitati u osmom poglavlju knjige pod naslovom *Višestruke migracije*. Najčešći razlog višestrukih migracija, koji se da iščitati iz danih primjera, je promjena mjesta prebivališta nakon vjenčanja. Margarita Španjolka iz Kožljaka udala se u Pulu, a njezin nadimak upućuje na to da je vjerojatno stigla iz Španjolske. Udovica Martina Tončića iz Žminja, Apolina, umrla je u Puli, a u prošlosti je živjela na području Bala. Udovica Alessandra Tamara, Verdana, udala se u Puli za Giovannija, Pićanca iz sela Brda, što znači da je stanovao u oba mjesta, a nakon toga stigao u Pulu itd. Autor zaključuje da su doseljenici iz austrijske Istre u novom vijeku sudjelovali u migracijskim pomicanjima i kontaktima na prostoru sjevernog Jadrana. Ovom poglavlju priložen je Valvasorov crtež Pazina.

Iduće poglavlje, deveto po redu, nosi naslov *Dugogodišnji žitelji Pule*. U poglavlju je riječ o osobama koje su zabilježene da su u gradu Puli živjele od djetinjstva. Kopija upisa o vjenčanju Gregorije Zohil iz Žminja slikovni je dodatak u ovom poglavlju, a konkretno za taj primjer autor ističe da je Gregorija u Pulu došla još u dobi od pet godina.

Spominjanje crkava i župa naslov je vrlo kratkog desetog poglavlja. Autor napominje da se uz oznaku mjesta provenijencije pobliže navodilo i ime lokaliteta, uz naznaku crkvene jurisdikcije. Primjer je Ivana Brunjaka iz župe Sv. Andrija u Mošćenicama i njegove buduće žene Maddalene Zancanaro iz župe San Gervasio e Protasio u mjesto Carpenedo kod Venecije.

Jedanaesto poglavlje (*Zanimanja*) autor je podijelio u pet potpoglavlja koja idu redom: XI.1. *Sluge i sluškinje*, XI.2. *Crkveno osoblje*, XI.3. *Obrti i ostala zanimanja*, XI.4. *Upravno osoblje* i XI.5. *Vojno osoblje*.

Prvo potpoglavlje govori o brojnom društvenom sloju o kojem nema dovoljno povijesnih izvora pa tako ni podataka. Sluge i sluškinje radili su kod pripadnika viših društvenih staleža: providura, pretorskih kancelara, kapetana, *nobila*,

liječnika, crkvenog osoblja itd, pa fragmentarne podatke o nižem društvenom sloju pronalazimo primjerice u izvješćima gradskih providura, dok se u matičnim knjigama pripadnici ovog sloja često spominju radi sklapanja braka, krštenja ili krizmanja djeteta (kumovi), smrti i ukopa. Potpoglavlju je priložena kopija upisa o kumstvu Matije Jelovčića iz Brda. Autor je nabrojio niz naziva za članove kućne posluge kao što su *servo, famiglio, servatore, familiare, servente, domestico*. U službi su bili djeca, žene i muškarci. Kako u tablici nema statističkih podataka za djecu, a autor navodi samo jedno dijete muškog spola (trinaestogodišnji Marin iz Žminja), pretpostavljam da se navodi kako su u službi bili muškarci i žene. Iz analiziranih podataka se vidi da je broj muškaraca slugu iz područja austrijske Istre bio veći od broja žena sluškinja. Pula je grad s velikim protokom ljudi, pa sluge nisu bile samo iz Istre, već su dolazile iz različitih mjesta (Venecija, sjeverni Jadran, slovenske pokrajine).

Crkveno osoblje tema je drugog potpoglavlja. Doseљeno u Pulu s habsburških posjeda, spominje se povremeno, ali je ostalo upisano u matičnim knjigama, dok su crkveni velikodostojnici vrlo brojni u pulskim matičnim knjigama (Antun Franković, boljunski kapelan; lindarski župnik Lupercios; lovranski župnik Tomaso Chansa; pićanski arhidakon Petar Gašpartić; kanonik Giacomo Bonarelli; pulski biskup mons. Giuseppe Maria Bottari, klerik Antun itd.). Ovo potpoglavlje prati prikaz Petronijeva crteža Lindara, kao i kopija upisa o smrti dječaka Petra iz Pićana.

Treće potpoglavlje govori o obrtima i ostalim zanimanjima. Povijesni izvori za poznavanje obrta i ostalih zanimanja nisu brojni, zbog čega je svaki zapis u matičnim knjigama od velike vrijednosti. Mletački rektori navodili su u svojim izvješćima nedostatak pojedinih specijaliziranih zanimanja, pa su se zato njihovi vršitelji često naseljavali u grad po nalogu Senata. Bilo je i samoinicijativnih dolazaka, odnosno doseљavanja određenog broja obrtnika i članova njihovih obitelji. Nazočnost obrtnika u Puli bila je veća u pojedinim periodima, primjerice za vrijeme gradnje utvrda i sl. Uz obrtnike kojima točno zanimanje često nije naznačeno, najbrojniji su bili vlasnici lađa.

Predzadnje potpoglavlje odnosi se na gradske knezove-providure i činovnike poput kancelara, službenika, pomoćnika, fiškala, savjetnika, notara i sl. Nakon što je Mletačka Republika oblikovala svoj posjed u Istri, promijenjen je društveni razvoj istarskih gradova, pa tako i Pule. To znači da je Mletačka Republika bila vrlo centralizirana država i njezin se razvoj temeljio na ideji o prosperitetu prijestolnice, a ne prekomorskih posjeda. No, pojedino područje je moglo dati prihode centralnoj državnoj blagajni, pa se shodno tome od lokalnih činovnika uprave očekivalo izvješće o stanju područja upućeno središnjoj vlasti, koja je potom analizirala i donosila daljnje odluke. Mletačka Istra nije imala posebnu upravnu organizaciju, nego su primjenu mletačkih zakona provodili rektori, činovnici poslani iz prijestolnice. Oni nisu imali nikakvu samostalnost u donošenju odluka. S područja austrijske Istre samo se dva puta spominju sindici (Battista iz Voloskog i Ivan Lučetić, sindik iz Veprinca). Potpoglavlje sadrži jedan slikovni prikaz - crtež Voloskog s ucrtanim položajem Sv. Ane.

Posljednje potpoglavlje jedanaestog poglavlja govori o vojnom osoblju. Vojno osoblje je, poput obrtnika, u Pulu dolazilo najčešće u vrijeme krize. Dolazili su iz raznih krajeva, najviše s Apeninskog poluotoka i područja austrijske Istre. Vojnika je bilo najviše do 60-ih godina 17. stoljeća, osobito u doba napetosti sa Španjolskim Kraljevstvom. Mletačka Republika pokazivala je želju za fortificiranjem pulske luke, jer se smatralo da je pulska luka od izvanrednog strateškog značenja.

Na etničko podrijetlo upućuje zabilježeni oblik imena i/ili prezimena, o čemu se govori u dvanaestom poglavlju, *Posebni podaci o etničkoj pripadnosti*. Osim toga, mogu se pronaći podaci o tome koji jezik osoba govori, pa, prema tome, koja joj je etnička pripadnost. Jedan od slučajeva koje spominje autor je zabilješka da je u dobi od 46 godina, u studenom 1676, u Puli umro Šimun iz Žminja, a budući da nije znao talijanski ispovjedio se pomerskom župniku jer je govorio "ilirskim" jezikom. Poglavlje ima jednu sliku Valvasorova crteža Pićana.

Novi stanovnici ili *Habitanti nuovi* trinaesto je poglavlje ovog djela. Status *novih stanovnika* imali su došljaci koji su u Istri živjeli manje od

20 godina. Nakon perioda od 20 godina osoba se smatrala starosjediocem. Mletačka vlada dodjeljivala im je ulogu ratara i stočara te su bili oslobođeni svih vrsta davanja i tlake. No, često su se sukobljavali sa starosjediocima oko raznih pitanja. Ova kategorija stanovnika spominje se svega nekoliko puta, u knjigama umrlih s početka 18. stoljeća, vezano uz Pićan. Bertoša iznosi slučaj obitelji Petra Florića iz Pićna, kojem su 1702. redom umrle jednogodišnja kći Bortola, četrdesetogodišnja supruga Mikela, šestogodišnji sin Stjepan, a posljednji je umro dvanaestogodišnji sin čije se ime ne spominje. Za Petra Florića iz Pićna stoji da je u Puli bio *novi stanovnik*.

U četrnaestom poglavlju (*Vrste brakova*) Bertoša iznosi jednu od zanimljivosti matičnih knjiga vjenčanih grada Pule, a to je vrsta bračnog ugovora. Analizom izvora autor uočava postojanje dviju vrsta bračnog ugovora, odnosno reguliranja imovinskih odnosa između muža i žene. Postojao je “brak na pulski način” ili “brak na istarski način” te “brak na mletački način”.

U prvom dijelu poglavlja autor objašnjava vrstu bračnog ugovora “na istarski način”. Takva vrsta bračnog ugovora bila je zastupljena u mjestima s brojnijim talijansko-venetskim i furlanskim stanovništvom. Riječ je o braku na ekonomskoj osnovici. Istraživanjem podataka o toj vrsti bračnog ugovora najviše se bavio Lujo Margetić, a potom Miroslav Bertoša. Lujo Margetić bio je najbolji suvremeni poznavatelj pravne strane spomenutih bračnih ugovora. On je na primjerima istarskih statuta dokazao da vlasništvo stvari prije braka ostaje i dalje odvojeno, odnosno da su imovine muža i žene odvojene, ali upravljanje zajedničko. Tu spoznaju proširuje Miroslav Bertoša, koji smatra da su svi brakovi kod kojih nema oznake o vrsti bračnog ugovora zapravo brakovi “na istarski način”. On je analizirao bračne ugovore na primjeru gradića Bale i iznio zaključak da je brak “na istarski način” bila ravnopravna bračna zajednica, zajednica dobara kojom upravlja muž, ali koja štiti ženu i osigurava joj održavanje i nakon muževe smrti. Po ovoj vrsti bračnog ugovora žena je vlasnica polovice kuće i polovice ostalih dobara. Brak “na mletački način” podrazumijevao je ženu u ulozi kućanice i

vlasnice samo svoga miraza, no nije ju štutio, jer ako je postala udovicom, morala je napustiti muževu kuću u roku jedne godine i jednog dana. Upravo zbog te činjenice veliki broj udovica je ponovno ulazio u brak. Takvim primjerima ovo djelo obiluje kroz čitav tekst. Autor također ističe da su u svim društvenim sredinama uvijek postojale tzv. *ženidbene strategije* koje su se odražavale na kretanje stanovništva i utjecale na demografsku sliku, no kako Bertoša naglašava, ova tematika još nije dovoljno interdisciplinarno istražena.

Uobičajeno mjesto sklapanja braka je crkva. Petnaesto poglavlje (*Vjenčanje na stanciji*) govori o neuobičajenom mjestu sklapanja braka. Naime, autor je u pulskim matičnim knjigama pronašao izniman slučaj sklapanja braka. Radilo se o braku između Domenike, kćeri Nikole Slivara iz Šumbera, i Matije, sina Ivana Zelčića iz Muntića kod Pule. To vjenčanje bi po svemu upisanome bilo identično ostalima da obred vjenčanja nije obavljen na livadi, na stanciji, jer je Domenika ležala bolesna u krevetu.

Šesnaesto poglavlje (*Veća razlika u dobi između muža i žene*) nadovezuje se na prethodno poglavlje, sa zanimljivim detaljima. Što se tiče starosti supružnika i razlike u godinama, najčešće su muževi bili dosta stariji od svojih supruga, ali su postojali i obratni primjeri (Elena rod. Triffiero udala se s 38 godina za 23-godišnjeg Blaža, sina Šimuna Peteha iz Žminja, dakle, bila je 15 godina starija od muža).

U idućem poglavlju (*Krvno srodstvo između muža i žene*) autor je naveo primjer sklapanja braka između krvnih srodnika - Boljunaca Sebastiana Polojca i Apolonije Kružile. Zbog činjenice da se radilo o rođacima u četvrtom koljenu čekalo se na odobrenje braka od strane biskupske nuncijature u Veneciji. Kopija upisa o vjenčanju dvoje doseljenika iz Boljuna priložena je tekstu.

Kasniji porođaji naslov je 18. poglavlja. Autor iznosi slučaj vezan za doseljenika iz Muna (Martin Munac) i njegovu suprugu (Venera), u kojem se uočava životna dob u kojoj je supruga bila prilikom rađanja djece: Marije Justine (8), kćeri čije se ime ne spominje (5) i Katarine Foške (2). Iz podataka o dobi u trenutku smrti zaključuje se da je kćer, čije

ime nije zapisano, Venera rodila u dobi od 42 godine, Mariju Justinu u dobi od 46 godina i Katarinu Fošku u dobi od 52 godine. U matičnim knjigama grada Pule autor pronalazi da se spominju još i sin Marko, kojega je majka Venera rodila s 49 godina, i kći Menega, za koju ne znamo u kojoj ju je životnoj dobi rodila.

Istraživačkim radom i analizom matica krštenih i umrlih u 19. poglavlju (*Nezakonita djeca*) Bertoša iznosi uočene podatke i donosi zaključke o izvanbračnoj djeci, čiji je broj tijekom godina varirao na području grada Pule, a u prvoj polovici 17. stoljeća eskalirao na oko 30%. Označavanje djece rođene izvan braka ili prije njegova sklapanja bila su različita, no pokazuju da su se crkvene vlasti odnosile prema takvim pojavama kao prema određenom kršenju društvenih normi. Autor kroz niz naselja (usustavljenih potpoglavljima), od Boljuna preko Čepića, Gračišća i Škopljaka, Kršana, Mošćenica, Pazina, Pićana, Učke pa sve do Žminja, izdvaja i naglašava kroz upisane slučajeve karakteristike te društvene pojave: rađanje iz bluda (suprotno pravilima, zabilježeno je i ime oca); nepotvrđeno ime oca (ili ime nije bilo sigurno, “nepoznati otac”); dijete upisano u knjigu krštenih kao nezakonito dijete koje će biti ozakonjeno budućim sklapanjem braka ili koje je “rođeno u nezakonitom braku” te slučajevi rođenja “u nedopuštenoj vezi”. Poglavlju su priložene kopije upisa o doseljenicima iz Gračišća i Škopljaka, o krštenju nezakonitog djeteta doseljenice iz Pazina te fotografija kuće - detalj s Vele Učke i kopija Petronijeva crteža Pićna.

Sljedeće poglavlje (*Krštenje obavljeno kod kuće*) je 20. poglavlje knjige i u njemu autor piše o izvanrednim situacijama krštenja netom rođena djeteta zbog “hitne potrebe”. U biti, nije se htjelo dopustiti da dijete umre nekršteno ako je procijenjena takva opasnost. Ovakvih obreda, zbog velike smrtnosti novorođenčadi, bilo je prilično, a najčešće su ih obavljale primalje ili babcice i rjede svećenici.

Dugovječnim se ljudima smatraju, pa čak i danas, ljudi koji su živjeli 80 i više godina. Kopija upisa o smrti 100-godišnje doseljenice Elene Bacchin iz Lovrana prilog je 21. poglavlju (*Dužina života*) i jedan od rijetkih primjera

smrti “dugovječnih osoba”. Autor iz proučenih povijesnih izvora zaključuje da je najviše umrlih imalo između 31 i 40 godine, zatim da postoji veliki broj umrlih u dječjoj dobi do 10 godina, iako je, općenito gledano, umrlih bilo u svim dobnim skupinama. Autor navodi tri slučaja smrti u dobi od preko 80 godina, već spomenutu Elenu Bacchin iz Lovrana, 84-godišnjeg Matiju Fabrića iz Veprinca i Elenu Triffero umrlu u dobi od oko 81 godine. U knjigama umrlih često je navedena samo približna dob pokojnika.

Glavni povijesni izvori daljnjih poglavlja (od 21. do 29.) su pulske matice umrlih.

Bolesti i uzroci smrti naslov je 22. poglavlja. Bertoša razlikuje tri varijacije spominjanja bolesti u maticama umrlih. Naime, pod prvo, kod brojnih je pokojnika navedeno od koje su bolesti umrli, ali, kako autor napominje, to treba razlikovati od bolesti od koje su neki pokojnici bolovali, a u maticama nije navedena kao glavni ili jedini uzrok smrti. Treće, u matičnim se knjigama spominjalo i bolesti zbog kojih pojedine osobe nisu mogle primiti sakramente. U prvoj polovici 17. stoljeća nisu se navodili ni stručni nazivi ni simptomi bolesti. Župnici su na temelju liječničke potvrde ili na temelju vlastite nestručne prosudbe upisivali u matice uzrok smrti. Ovo potonje je bilo češći slučaj, pa se u spomenutom razdoblju u maticama više nailazi na opise simptoma nego na nazive bolesti. Godine 1863. tiskan je prvi službeni popis bolesti napravljen upravo zbog toga da se izbjegne gore navedena praksa. Konkretno, spomenute bolesti u primjerima izabranima od strane autora su groznica prouzročena ospicama, dok bi se “zastoj u glavi” mogao smatrati moždanim udarom. Ostalo navedeno su simptomi, poput katarata, nesvjestice i agonije. Pijanstvo navedeno kao uzrok smrti nekako nije ni među bolestima ni među simptomima, iako kao ovisnost pripada više ovim prvim. Poglavlju su priložene fotografija panorame vrha Vojak na Učki i kopija upisa o smrti doseljenika iz Sušnjevice.

Ako se dogodila iznenadna smrt (što je naslov 23. poglavlja), može se očekivati zabilježba u maticama umrlih da pokojnik nije stigao ili mogao primiti sakrament ili je uspio primiti samo neki od sakramenata (Marija, supruga Jure Hlaja iz Gračišća ispovjedila se i primila posljednju

pričest, ali nije primila posljednje pomazanje). Također, autor navodi i jedan slučaj nesreće, kada je smrt 20-godišnje Marije nastupila iznenada te nije mogla govoriti.

Poglavlje 24. (*Smrt od gladi*) odnosi se na rijetke zapise u pulskim matičnim knjigama. Spominje se nepoznati doseljenik iz austrijske Istre, moguće iz Lovrana, koji je u dobi od oko 40 godina iznenada umro od gladi u hospitalu. Pretpostavimo da je u hospitalu bio zbrinut te da je smrt zapravo bila posljedica dužeg perioda gladovanja. U gradskim hospitalima život su završavali siromasi i prosjaci. Mnogima se nije znalo ni ime ni mjesto odakle su došli, mada su ponekad neki podaci ipak bili poznati. Autor je poglavljju proložio kopiju upisa o smrti tog doseljenika.

Poglavlje koje slijedi (*Ubojstva i smaknuća*) tiče se neprirodnih smrti ili žrtve ili počinitelja - ubojstava ili smaknuća. U novom vijeku, kao što znamo, Istra pod mletačkom vlašću bila je puna razbojnika. Banditom se nazivala osoba kažnjena progonstvom zbog počinjenih zločina. Osude na progonstvo često su ljude tjerale na marginu društva i od njih stvarale zločince, ali u strahu da ne budu uhvaćeni bježali su preko državnih granica i time mijenjali demografsku sliku stanovništva. Pulske matične knjige umrlih od 1615. do 1817. spominju 30 osoba koje su skončale život nasilnom smrću. Bilješke o ukopu umrle osobe često su sadržavale podatke na koji način je netko umro i na kojem mjestu. Kao primjer nasilne smrti u ulozi žrtve autor je iznio u tekstu slučaj 30-godišnjeg Stjepana iz Muna, koji je bio ubijen u polju u vrijeme večernjice. Kao primjer nasilne smrti u ulozi zločinca (razbojnika) naveo je Ivana Batolića iz Šušnjevice, koji je osuđen na smrt strijeljanjem ("iz muškete je smaknut").

U 26. poglavljju (*Neobične smrti*) Bertoša ističe upise u matičnim knjigama u kojima su zabilježene osobe koje su život završile pod neuobičajenim okolnostima. Upravo zbog neuobičajenosti, takve smrti su dugi niz godina bile tema prepričavanja suvremenika. U pulskim matičnim knjigama spominje se mnogo ovakvih slučajeva, ali što se tiče došljaka iz dijela habsburške Istre zabilježen je samo jedan slučaj - utapanje jednomjesečnog sina pokojnog Pićanca Marina

Košnića. Smrt je vjerojatno nastupila prilikom pada u more, čemu je pogodovala i morska struja. Iz ovakvih upisa može se mnogo saznati o načinu života u gradu i okolici, ističe autor.

U 27. poglavljju riječ je o slučajevima smrti u dječjoj dobi. Znajući da je u ono vrijeme bila visoka smrtnost djece, takvih je slučajeva zasigurno bilo mnogo, no autor se ograničio na one najkarakterističnije. Ukop djece obično se obavljao u katedrali, u grobnicama blizu krstionice, jer su se u to doba tamo pokapala djeca. Djeca su mogla biti mrtvorodenčad, mogla su imati tek nekoliko dana do nekoliko mjeseci u trenutku smrti, ili su bila u dobi do desete godine života. Najzanimljiviji upis, koji ističe autor, svakako je onaj o smrti osmogodišnje Agate iz Kršana. Djevojčica je preminula, a da nije primila sakramente, zbog nemara da se pozove liječnika.

Poglavlje 28. bavi se slučajevima smrti izvan vlastite kuće. Autor navodi cjelovite primjere, dok ćemo ovdje u prikazu tek nabrojiti mjesta smrti izvan vlastite kuće, poput zatvora u pulskoj utvrdi, u kući koja je bila u vlasništvu neke druge osobe i, najčešći slučaj, u hospitalu. U hospitalu su boravile vrlo siromašne osobe, pretpostavlja autor, o kojima se nije imao tko brinuti. Tim više je zanimljiv slučaj Antonije Klinčić, koja je željela preminuti u hospitalu iako očito nije morala, te joj je ukop bio plaćen. Poglavlje sadrži kopiju upisa o smrti doseljenika iz Muna.

Upravo sljedeće, 29. poglavlje govori o besplatnim ukopima. U Puli se besplatni ukopi počinju češće spominjati u 18. stoljeću, dok su stoljeće ranije bili puno rjeđi. Besplatno ili *per carità* pokapali su se siromasi i prosjaci, odnosno sve osobe koje nisu imale novaca za podmirenje troškova pogreba.

I na kraju... naslov je posljednjeg, 30. poglavlja, koje je ujedno i autorov zaključak. Od početka 16. stoljeća austrijske vlasti pojačale su kolonizaciju Istre pod svojom vlašću, što je za posljedicu imalo jačanje hrvatskog etničkog elementa na tom području. Pored prezimena starosjedilaca uočavaju se i nova doseljenička prezimena. Svojim istraživanjima to su potvrdili biskup Giacomo Filippo Tomasini i liječnik Prospero Petronio. Po obliku i podrijetlu, hrvatskih je prezimena bilo oko 78%, a talijanskih 20%, što

potvrđuje analiza prezimena iz pulskih matičnih knjiga. Analizirajući podatke o doseljenicima s područja habsburške Istre, autor se osvrće na učestalost spominjanja svakog pojedinog od 31 mjesta (npr. Žminj 96 upisa, Pićan 74 upisa itd.). Što se tiče vrste izvora, najviše su zastupljene matice umrlih, a nešto manje matice vjenčanih i krštenih. Najmanje podataka ima u popisima krizmanih. Autor je pomoću tablice statistički prikazao vrste izvora. Na samom kraju, Bertoša zaključuje da postojanje državne granice nije predstavljalo zapreku migracijskim kretanjima i da migracije s područja austrijske Istre u Pulu predstavljaju interesantan doprinos boljem poznavanju veza između habsburške Istre i južnog dijela poluotoka.

Poslije 30. poglavlja u knjizi se mogu pronaći tri priloga, od kojih su dva priložena u vidu tablice, a treći je tekstualan. U prvom prilogu radi se o usporedbi broja krštenih, krizmanih, vječanih i umrlih doseljenika iz austrijske Istre u Pulu od 1613. do 1817. Drugi prilog navodi broj umrlih doseljenika iz austrijske Istre po dobnim skupinama, na primjer u dobi od 21 do 30 godine umrlo je 13 osoba. Posljednji i najveći prilog je cjeloviti popis doseljenika s područja austrijske Istre (sastavljen kronološkim redom na temelju podataka iz pulskih matičnih knjiga od 1613. do 1817).

Iza priloga slijede iscrpne bilješke (319 fusnota), kojima je autor dodatno objašnjavao riječ ili dio teksta u svom djelu, usmjeravao na dodatno istraživanje ili navodio korišteni izvor. Popis korištenih izvora i literature Bertoša je pregledno prikazao u tri kategorije. Prva kategorija su arhivski izvori (državni i privatni), druga kategorija je literatura (knjige i članci), navedena abecednim redom prema prezimenu autora, i treća kategorija su rječnici kojima se autor služio.

Na kraju ove vrlo zanimljive knjige, koja je u autorovoj maniri sustavna i pregledna, činjenično i spoznajno slojevita, ali vrlo precizna u analizi, uvršteni su redom sažeci na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkome jeziku, te kazala mjesta, imena, nazivlja i bilješka o autoru. Na posljednjim, nenumeriranim, stranicama knjige nalazi se sadržaj.

Sara Vukušić Glavan

Dr. Ante Trumbić (1864.-1938.): Životopis kroz spise osobnog arhiva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Katalog u povodu 150. obljetnice rođenja dr. Ante Trumbića, prir. **Mihaela Kovačić i Marko Trogrlić**. Split: Sveučilišna knjižnica u Splitu i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2015, 287 str.

U sklopu fundusa Sveučilišne knjižnice u Splitu od 1939. nalazi se i osobni arhiv Ante Trumbića (1864-1938), jedne od najznačajnijih osoba u modernoj političkoj povijesti Hrvatske. Sto i pedeseta obljetnica Trumbićeva rođenja bila je ujedno prigoda da se posebno organiziranom izložbom, postavljenom u prostoru Sveučilišne knjižnice u Splitu, ova bogata ostavština predstavi javnosti. Tom prilikom objavljena je i monografija koja donosi nova promišljanja Trumbićeva lika i djela. Kompleksnost Trumbićeve pragmatične politike uvijek iznova privlači znanstvenu javnost, potpirujući istraživački interes. Prilagođavajući se različitim političkim okolnostima, Trumbić je kao konačni ishod svoga političkog angažmana priželjkivao ostvarenje projekta koji je počivao na principu hrvatskog državnog prava. Sukladno tome, smatrao je neminovnim prikloniti se različitim integracijskim projektima hrvatskog predznaka, kao i šireg regionalnog pridruživanja, dok je u vrlo teškim okolnostima međunarodne politike bio primoran opredijeliti se za onaj scenarij koji bi bio manje nepovoljan u odnosu na konačan politički ideal. Spomenuta arhivska građa predstavlja dragocjen izvor podjednako za poznavanje javnog djelovanja ove vodeće ličnosti društvenog i političkog života Dalmacije i Hrvatske u periodu od 1880-ih do potkraj 1930-ih, kao i za proučavanje političkih i društvenih prilika u Splitu, Dalmaciji i Hrvatskoj u navedenom razdoblju.

Sabirući političku dokumentaciju i korespondenciju koju je izmjenjivao s javnim osobama, Ante Trumbić je na samom početku svog društveno-političkog djelovanja započeo s formiranjem osobnog arhiva, pri čemu su mu u toj namani pomagali i najbliži suradnici, poput Jurja Biankinija, Frana Supila, Josipa Smodlake i drugih. Trumbić je osobno organizirao tematske